

Olvasni, gyönyörködni, megismerni, értelmezni

Keszeg Vilmos: *A szépirodalom mint terep. Antropológiai tanulmányok.* KOMP-PRESS, Kolozsvár, 2023. 360 old.

Keszeg Vilmos ahhoz az erdélyi értelmiségi generációhoz tartozik, akik számára az írott szó, a könyv tisztelete meghatározó, pályaválasztást befolyásoló, élményadó princípium volt gyerekkortól fogva. Irodalomtanárnak készült, úgy is kezdte pályáját 1981-ben, a szépirodalmat nemcsak olvasni, hanem értelmezni, tanítani is szerette, ám a rendszerváltást követően más irányt vett a pályája: antropológusként dolgozhatott a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén. A kettős vonzás azonban nem szűnt meg, hiszen – ahogy a bevezetőben vallja – a szépirodalmat a néphagyományok őrzőjeként, a néprajzi-antropológiai tartalom miatt is lehet olvasni, az értelmezésbe bevonva a legfrissebb néprajztudományi elméleteket, a terepmunka, a gyűjtések során pedig rá lehet csodálkozni az adatközlők megnyilvánulásainak esztétikumára. A specializálódáson túl az embertudományok közös gyökere minduntalan előbukkan, erre figyelmeztet a könyv címe is. „A szépirodalom megkét-szereződő világ. Egyszerre kel életre benne az írói fikció és a fikcióban élő világ” (148) – állapítja meg a szerző.

A szépirodalom mint terep című kötet kilenc tanulmánya elsősorban esetelemzéseket tartalmaz, a kiválasztott regények/verskötetek vizsgálata során harmonikus egységbe kerülnek az irodalomtörténeti,

narratológiai, etnológiai és antropológiai vagy éppen kommunikációtudományi nézőpontok. A szerző elsősorban a tágabban vett szülőföldje, a Mezőség, Aranyosszék, Kolozsvár, Torda és környéke alkotóinak műveit értelmezi, Balázs Ferenc *Zöld árvíz* című regényével például több írásban is foglalkozik.

A Rontás és gyógyítás mint irodalmi trópus című tanulmány a két világháború közötti erdélyi irodalom műveiben elemzi a boszorkányság képzetköréhez tartozó motívumok szerepét. A boszorkányhit elemeinek feltárása a vizsgált irodalmi alkotások jobb megértését szolgálja minden esetben. Makkai Sándor *Ördögszekér* című történelmi regényében a hatalmi beszédmód megjelenítésére hívja fel a figyelmet a szerző, valamint az irracionális erők sorsszerű hatásának bemutatására, Tamási Áron *Jégtörő Mátyás és Énekes madár* című művei alapján pedig a székely írónak a mágikus elemeket mesévé alakító technikájára figyelmeztet. *Az elsodort falu*, Szabó Dezső regénye – narratológiai hibái miatt – méltán váltott ki éles vitát, ám Keszeg Vilmos meggyőző róla, hogy a benne felépített mitológiai struktúra hibátlan. „A mitológia mint retorikai eljárás a történelmi narratíva megjelenítésének eszköze, alkalmas megidézni és elítélni egy antivilágot, amely a jelennel

Tapodi Zsuzsa (1961) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, PhD, Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Sepsiszentgyörgy, tapodizsuzsa@uni.sapientia.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-2-16>

szemben a múlt, a humánussal szemben az antihumánus, a haladással szemben a megtorpanás.” (33–34.) Balázs Ferenc *Zöld árvíz* című regényében a beteg gyerek gyógyításához fűződő népi praktikákat vizsgálja, míg Nagy István önéletrajzi regényéből a családtörténeti fordulatot hozó javasasszony-epizódot. Legrészletesebben *A funtineli boszorkány* című trilógia mitikus motívumainak a hősnő sorsának alakulásában betöltött szerepét elemzi. Figyelemre méltó a szerző következtetése: „Wass Albert regényének kerettörténetében a természet pozitív, a technika negatív mítosza szerveződik oppozícióba. E történetben a boszorkányság borzongatónan egzotikus hagyomány a pozitív mítoszba simul bele” (59).

A történetmondás funkciói egy közösség életében című tanulmány vizsgálati terepe az *Anyám könnyű álmat igér*, Sütő András szociográfiai irodalomhoz sorolható munkája. Ebben a szerző elkülöníti a történetmesélésnek itt megjelenített funkcióit az akaratlan emlékezés, az öniszólás, a tájékoztatás, értelmezés és szóragoztatás céljai alapján. Fontos észrevétele, hogy a faluközösség „az egyént története alapján szocializálja, rehabilitálja, ítéli meg”. (69) Lényeges megállapítása az is, hogy a történetek kibeszélésének terápiás szerepe van. A tanulmány konklúzióival is csak egyet lehet érteni. „A folyamatos történetmondás létrehozza, megerősíti, újraszervezi a társadalom kohézióját, kapcsolathálóját, hierarchiáját.” (82) A mesélésnek identitásgeneráló hatása van, erről árulkodik maga a Sütő-mű címe és bevezetője is. „A múlt emlékezetben tartása a faluközösség, szűkebben a család tagjainak elődeikkel szembeni morális kötelezettsége.” (84)

Az Irodalom és emlékezet című tanulmány személyes élmények felidézésével indít, behelyezi az olvasót a múlt század hetvenesnyolcvanas éveinek komor világába, amikor a szerző diákként a Securitate ügködéseinek tanúja és tárgya lett, a szakmaiság révén

viszont megtanult felülemelkedni a diktatúra szorító körülményein. „Amikor az országhatárok átléphetetlenné váltak, az elemzési, értelmezési módszerek, a hermeneutika, a szemiotika, a strukturalizmus, az etnometodológia, a tartalomelemzés a szellemi önállóságot, a kritikai attitűd szabadságát biztosította számunkra az 1980-as évek sorvasztó légkörében.” (92) (Ezekben az emlékekben a recenzió írója is osztozik a szerzővel, így kétszeres érdeklődéssel folytathatja – minden kortárs olvasóval együtt – a gondolatmenet követését.) A továbbiakban egy újabb személyes élmény, a Horváth István-emlékülés és Keszeg Vilmos ott tartott beszédének következményei indítják el az irodalom, fikció és valóság viszonyára vonatkozó gondolatokat. Horváth István fő műve, a *Magyarózdi toronyalja* a faluközösség identitásának szimbólumává vált. Amikor a tanulmányíró a *Kipergett magvak* című Horváth-elbeszélésre utalt az előadásában, felzúdult a helyi közösség, ugyanis a magyarózdiak „testközelből” ismerték az elbeszélésben megörökített tragikus történetet. Az egyedi esetből induktív módon következik a törvényszerűség megfogalmazása. „Az emlékezetközösség maga teremti meg az emlékezés és felejtés dinamikus, feszültségekkel terhelt egyensúlyát, az emlékezés és felejtés kereteit. Az *elmesélt* történet jelentéseket, értékítéleteket rendel hozzá egy eseményhez, az *el nem mondott* (elhallgatott) történet óvja a történet szereplőjét a kibeszélés következményeitől és lehetséges hallgatóját a kellemetlen élményektől.” (109–110)

Irodalom a regionális kultúrában cím alatt a mézskői lelkész, Balázs Ferenc népnevelő programjáról és a *Zöld árvíz* című regényéről olvashatunk, annak a néphagyományhoz való viszonyáról. Amint az elemzésből kiderül, a regény két világot állít szembe: a biztonságot nyújtó népi hagyományt, amely a tájból és a szabott életvitelből táplálkozik, és amely a lokális történelmet képviseli, a

másik pedig az iskola és templom, a nagyvilág, amelynek Balázs Ferenc a reprezentánsa. A kettő folytonos interakcióban áll, hat egymásra. Az író ugyan kicserélte a toponimákat, de a helyiek megfejtik a kódokat, felismerik a műben a saját múltjukat. „A helyi társadalomban a regionális identitás megélése, újratermelődése folyamatosan felszínen tartja Balázs Ferenc nevét és emlékét. Tágabb régióban pedig a Mész-kőn, Mész-kőről írott szövegei az Aranyos-szék-imázs megteremtői és forgalmazói, az aranyösszekíség reprezentálói.” (132)

Szentimrei Jenő tábori leveleinek értelmezésébe a levelezés történeti előzményeinek, a levélfajták ismérveinek áttekintése vezet be az olvasót. „A fronton megélt élmények tábori levelek formájában való megjelenítésére Szentimrei Jenő a háborús időben elterjedt levélműfajt veszi igénybe, annak az irodalmi levéllel párhuzamosan élő populáris formáját.” (146) Ugyancsak az írott szövegek elterjedése, az alfabetizáció és közvetkezményei képezik az elemzés tárgyát Solohov *Új barázdát szánt az eke* című regényében, kimutatva a gazdasági és ideológiai változások hatását az írás státusának változására. A tanulmány nyomon követi, ahogyan a szovjet alkotásban az írás előbb fétisszerepet kap, „az identitást igazoló iratok mindennél többet érnek” (162), majd a hatalmi manipuláció eszközüvé válik és degradálódik. „Solohov története a szovjet orosz kolhozépítés eufóriájának és konfliktusainak idején készült és került forgalomba. (...) Egy frissen és rohammal alfabetizált társadalom számára *interesting narrative*-ot jelentett, s feltételezhetően aktuálisabb és pragmatikusabb üzeneteket is hordozott számára, mint amelyeket egy esztétikai horizontokat vizsgáló olvasó (akkor és ma) receptál belőle.” (172) Így tehát a regény társadalomtörténeti szempontból fontos dokumentum.

Bágyoni Szabó István személyes ismerőse a szerzőnek, akinek a tordai Jósika

Miklós Irodalmi Kör egyik alapítójaként és a Mihai Viteazul Elméleti Líceum tanáraként hallgathatta előadásait. A valóságos kismonográfiává növekvő pályakép, a költői-írói utat bemutató alapos, értő tanulmány címében azért szerepel a „szubjektív olvasat” színtagma. („*Bágyoni Szabó István művei szubjektív olvasatban.*”) Keszeg Vilmosnak minden bemutatott Bágyoni Szabó-műről van fontos, a tágabb összefüggéseket felmutató gondolata. A versekben a hagyományos jelentések újrafogalmazását, a néphagyomány továbbélését fedezi fel. A Bágyoni Szabó-regényekben a kelet-európai értelmiségi sorsra érvényes kihívások bemutatásakor az átmenet rítusait vonja be az értelmezési keretbe. A művekben a szociográfiai ihletés és fikció egyensúlyát, az emlékezés mechanizmusainak szerepét tárja fel. A Magyarországon 1995-ben megjelent *A lovak estére hazatérnek* címűt így értékeli: „A regény magán viseli az erdélyiség bélyegét. A prózának abba a vonulatába tartozik, amely egy tudatosan vállalt és őrzött élményanyag művészi feldolgozásához keres adekvát formai és poétikai megoldásokat”. (187) Az *Elszabadult konténerek* című, 2005-ös naplóregény kapcsán Keszeg Vilmos a szubjektív műfajok történetét is felvázolja, rámutat azokra az okokra, melyek a 20. században olyan nagymértékűvé tették a naplóírás előretörését. Ilyen – pozitívnak tekinthető – tényező az írni tudás elterjedése és a demokratizálódás, de az elmagányosodás, a kor traumatizáló eseményei szintén a személyes élmények rögzítésére sarkallták a megnyilatkozókat. Bágyoni Szabó művében három fő minőség jelenlétét mutatja ki a szerző. Ezek a személyesség, a mindennapiság és a prezentizmus. Utóbbiról ezt olvashatjuk: „A francia történetírásban az 1980-as években jelenik meg a *jelen történelme*. A *prezentizmus* – a 20. századi ember felfedezése – olyan idő-rezsim, amely a long durée helyett a jelenről szerzett tapasztalatokra helyezi a hangsúlyt: a távlatok helyett a kontemporaneitást, a

személytelenség helyett az élményt, a személyes tapasztalatot, az objektivitás helyett a személyes implikáltságot részesíti előnyben”. (192) A naplóban négy év alatt rögzített élményanyag fókuszai – Keszeg Vilmos szerint – a kisebbségi sors és a belőle kiszakadni akarás. „A különböző narratív rétegek két csomópontban látszanak együtt lenni. Az egyik a kolozsvári állomáson való töprengés arról, hogy Kolozsvár mint szellemi központ, szülőföld értelmiségit termel, de megtartani, megóvni, foglalkoztatni nem tudja. A másik a Budapestre való megérkezés pillanata. A kiköltözőknek döbbenet kell tapasztalniuk, hogy nem révbe jutottak, csupán a maguk világából úzettek ki.” (197–198) A Bágyoni Szabó István és Árkossy István által jegyzett beszélgetőkönyv, a 2009-es *Világ árnya, világ fénye* kapcsán a kommunikáció legújabb definíciójaként ezt írja a szerző: „létrehozunk egy világot, amely csak ezáltal és ebben a formában létezik”. (199) Mi lehetne ennél szebb megfogalmazás az irodalmi kommunikáció, szerző és olvasó interaktusa számára is? A beszélgetés azért is világteremtő gesztus, mert az elhangzása egy hallgatásra ítélt korszak után felszabadító, traumaoldó gesztus. „Egy olyan 20. század után, amikor félős volt bármit is elmondani. Amikor a beszélgetés helyett a *kijelentés*, a *bejelentés*, a *feljelentés*, a *faggatás* vált gyakoribb beszédaktussá.” (199) A tanulmányozott írói életmű kapcsán konklúzióként megfogalmazódik a kontextusok szerepének fontossága. „Vannak életpályák és életművek, amelyek egymás nélkül értelmezhetetlenek, nem tudják megtalálni értelmüket, jelentésüket.” Így Bágyoni Szabó István is „[m]űveinek világába költöztette át szülőföldjét, kortársait, kedvenc költőit és festőit, elődei és a maga életének történéseit”. (205)

Élt-e Petőfi Sándor 1877-ben? – teszi fel a sokakat máig izgató kérdést Keszeg Vilmos. A tanulmány alcíme, „*Együgyűség, mistificatio, avagy valóság?*” a magyarszováti

Manasszes Dániel által koholt szenzáció keltette visszhangra utal. A narratíva születéséről szóló alfejezet részletezi, hogy Manasszes 1877. május 10-én jelentette: 1849-ben az orosz katonák Szibériába szállították, ahonnan 1877. január 24-én indulhatott csak haza. A mócsi csendőrsőn a vallomástevő megemlítette azt is, hogy az elhurcoltak között volt Petőfi Sándor is, akinek mindvégig a közelében élt. A hírt felkapta a korabeli sajtó, és elterjesztette. Háry János utóda azonban hamar lelepleződött. „A fordulópontot végül is a helyi társadalom gyanúja és tényfeltárása váltotta ki. A homodiegetikus, autobiografikus narráció helyét a heterodiegetikus, biografikus narráció vette át.” (288). Jelentkezett ugyanis egy ördöngösfüzesi özvegy, akit az álfogoly egy évvel korábban álnéven feleségül vett, majd becsapott és cserben hagyott. A vizsgálat során kiderült, a férfi az idők során nyolc különböző személynek adta ki magát, hogy könnyű megélhetéshez jusson. Az eset ismertetése után, a tanulmány végén a „homo narrans”, a szélhámos valódi kilétének felderítésére és a hazudozás funkcióinak és technikáinak a feltárására is sor kerül. „A fabulálás az emberi gyakorlatban több formában és funkcióban van jelen. A fikció, a mese a szórakoztatás, az esztétikumképzés, a moralizálás narratív eszköze; alapja, feltétele a mentális képzelőerő kultiválása.” (232) A képzelőerő kibontakozásának egyik területe a szépirodalom, ám a másik az ugratás, nagyotmondás, a harmadik pedig a hazudozás. „Manasszes Dániel hamis identitások felöltésére, s ebből fakadó előnyök kihasználására rendezkedett be.” (234) Neve összekapcsolódott a Petőfi-mítosszal, és ez tette a korszakban rendkívül ismertté.

Módszertani szempontból is példamutató, ahogyan Keszeg Vilmos – terepként használva Nagy István 1940-es, *A szomszédság nevében* című regényét – feltérképez egy kitalált közösséget. Azt vizsgálja, hogy milyen

antropológiai modellre épül a szépirodalmi alkotás. A kísérletet az teszi indokolttá, hogy a fikció is világot teremt, akárcsak a néprajzi gyűjtés. „A valóság kutatásának koronként változó módszertana és kritériumrendszerre van. Ugyanígy a kutatás eredményeinek megjelenítésében koronként eltérő elvárások, konszenzusok, médiumok és nyelvi eszközök vannak érvényben. Előfordul az, hogy hiteles ábrázolásnak tartunk egy olyan reprezentációt, amely nem tudományos módszerrel és igényel készült, illetve hiányosnak, hibásnak minősíthetünk egy tudományos értekezést.” (240) A tanulmány sorra vizsgálja a regényben megjelenített teret és időt, rekonstruálja a Coşbuç utca térrajzát, társadalmát, a lakók életkorát és foglalkozását, a megjelenített családok szerkezetét, etnikai hovatartozásukat, életmódjukat, lakásviszonyaikat, öltözködésüket, a szabadidő eltöltését, a mindennapok rendjét. Külön fejezet foglalkozik az ábrázolt mentalitások és viszonyok bemutatásával, az élet-szemléletek, hiedelmek, beszédszokások és szociometria, valamint az utca mint köztér szerepének vizsgálatával. A tanulmányt kiegészíti a Coşbuç utca lakóinak – táblázatba foglalt – jegyzéke. Az elemzés maga és a szerzői összegzés bizonyítja ennek a kutatási iránynak a létjogosultságát. „A regény mint teremtett világ, fikció, lezárt világ, amelyben minden le van írva, azaz csupán az létezik benne, ami megjelenítésre kerül.

A szerző ennek a világnak minden eseményét összegyűjtötte, kinyomozta a szereplők rejtett, mind a rokonszenves, mind az ellenszenves gondolatait, idézte szavaikat. Az antropológiai vizsgálatra vállalkozó kutatónak tehát teljes dokumentáció áll rendelkezésére. Ugyanakkor ez a dokumentáció teljes mélységében és terjedelmében elemzésnek vethető alá. Azaz, olyan társadalmi helyzetekre és kérdésekre is reflektálhat, amelyek egy valós közösség kutatása esetében illendőségből vagy kötelezően tabu alá esnek (szegénység, szenvedélyek, pletykálás, előnytelen viselkedés, nyelvi agresszió).” (300) Mintha csak egy átfogó néprajzi gyűjtés során nyert adatokat dolgozna fel, a kutató – és a tanulmány olvasója – számára a regényből kirajzolódik „egy partikuláris társadalom koherens képe”. (308)

A gazdag könyvészettel és jegyzetanyaggal ellátott kötet izgalmas olvasmányt nyújt nemcsak a szakemberek, a szerző tanítványai és kollégái számára, hanem a népi kultúrát és az irodalmat kedvelő, tágabb olvasóközönség is élvezettel forgathatja lapjait, esetleg elő is veszi azokat a műveket, amelyekről itt értelmezést olvashatott. Keszeg Vilmos nem csak kiváló antropológus, megmaradt kiemelkedő irodalomtörténésznek is, aki olvasni, gyönyörködni, megismerni, értelmezni tud és tanít.

TAPODI ZSUZSA